

Комендоні був високої думки про Оріховського. Це видно з його листа до кардинала Боромеуса від 1 січня 1565 р., де зокрема говориться: "...знаю, скільки від того чоловіка залежить, бо в цілій державі [Польщі] ніхто йому ані мовою, ані відвагою не дорівнює... З тої причини я вирішив його дуже не відштовхувати..." [Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta, obejmujące listy Jana Francisca Commendoni.- С. 1].

Другом Оріховського був Анджей Фрич Моджевський (1503–1572) – відомий польський публіцист, громадський діяч, королівський секретар, Відомо, зокрема, що польський мислитель звертався до свого українського друга з проханням підшукати на Русі книги руською і болгарською мовами, вказуючи передусім на зібрання книг у київських монастирях [Kot S. Andrzej Frycz Modrzewski.- Kraków, 1919.- С. 145, 105, 200]. Своім взаєминам із Оріховським Фрич присвятив дві праці: 1) "Оріховський, або Відхилення звинувачень, висунутих Станіславом Оріховським-Роксоланом" (1562 р.); 2) "Проста оповідь про небувалу сварку і найгірший її приклад, а водночас скарга на кривду, вчинену Станіславом Оріховським і жалоба з цього приводу" [Ibidem.- С. 209].

Коло видатних особистостей, з якими мислитель мав дружні стосунки, було дуже широким, але обсяг статті не дозволяють всіх назвати.

Заради справедливості слід сказати, що в кінці життя Оріховський зрадив попереднім своїм переконанням і став виявляти нетолерантність до "еретиків", зокрема й до друзів з протестантського табору. Полемізувати з ними Оріховський почав, виявляється, не з якихось інших причин, а лиш заради спільного блага – порятунку Польщі від загрози "домашньої" і зовнішньої війни. Ось яким він бачив тодішній стан справ у Польщі: "Нема віри в Господа Бога, нема поваги до влади, нема послушенства до короля; нема віри правдивої поміж нами; всюди неспокій і чвари" [Orzechowski St. Wybór pism.- С. 307].

Ідея толерантності, яку так активно пропагував Станіслав Оріховський, не знайшла належного поцінування в тодішньому українсько-польському суспільстві. Навпаки, з другої половини XVI ст., не без активної участі ордену єзуїтів та внаслідок Люблінської унії 1569 року, толерантність була упосліджена. Після реформаційного вільнодумства не тільки в Польщі та приналежних їй українських землях, але й у всій Європі на довгий час запанувала контрреформаційна нетолерантність. Заслуга Оріховського полягає в тому, що він ще в ранньомодерний період української культури гостро ставив питання релігійної толерантності в контексті ідеологічного плюралізму та

міжнаціональних стосунків. Його справу продовжили пізніші покоління українських полемістів та мислителів, які не забували Оріховського, як свого попередника. Досить згадати, бодай Христофора Філалета, З. Копистенського, Й. Кононовича-Горбацького, Т. Прокоповича які посилалися на нього у своїх творах і мали його трактати у своїх книгозбірнях [Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні.- С. 236]. Тема толерантності навіть в сучасній Україні залишається важливою, бо модерне громадянське суспільство формується й нині на основі долання нетерпимості до чужих поглядів, ідей та вірувань, тому досвід пращурів у справі її втілення в суспільне життя може бути корисним і повчальним.

ІСТОРИОГРАФІЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД

З виходом друком книги знаного польського релігієзнавця, доцента Інституту релігієзнавства Ягеллонського університету (м. Краків) Генріка Гоффманна "Історія польських досліджень релігієзнавчих 1873-1939" (Краків: вид-во Ягеллонського університету, 2004.- 301 С.) (Hoffmann Henryk.: Dzieje polskich badań religioznawczych 1873-1939, Kraków: Wyd Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004) можна стверджувати, що польське релігієзнавство поповнилося новим і важливим напрямом – вивчення і систематизація доробку польських релігієзнавців в контексті світового релігієзнавства. Вперше в польській історіографії була зібрана розрізнена інформація про базові ідеї, які розроблялися польськими релігієзнавцями, подана одна із найповніших бібліографій їхніх праць (бібліографії присвячено понад 25% обсягу книги). Така увага до бібліографії має своє пояснення: Г.Гоффманн один із авторів унікального і вартого наслідування проекту щодо комп'ютерного реєстру всіх книг і статей, які були надруковані в Польщі із релігієзнавчої проблематики.

Наукову значимість монографії засвідчує те, що автор розвиток польського релігієзнавства розгортає на фоні світової релігієзнавчої думки. Зокрема перший розділ книги присвячений взагалі становленню релігієзнавства як наукової дисципліни. Г.Гоффманн показує всю складність визначення "отців" наукової дисципліни. На це звання, на його думку, можуть претендувати як визнані Ф.Мюллер (F.Müller) та К.Тіле (С.Tiele), так і мало знані Б.Больза (В.Bolza), Й.Бергер (J.Berger), К.Хенке (К.Henke) та ін., які вже на початку XIX ст. активно вживали термін "релігієзнавство" та писали про відмінність цієї науки від теології.

Цікавим є екскурс науковця в історію появи перших релігієзнавчих кафедр, видання перших релігієзнавчих підручників, часописів, енциклопедій.

Складність становлення релігієзнавства як окремої сфери знання відобразилася навіть у відсутності загальноприйнятої назви цієї наукової дисципліни. Започаткована Мюллером назва "наука про релігію" (англ. "science of religion", нім. "Religionswissenschaft") не прижилася, оскільки в Англії термін "science" був зарезервований виключно за точними науками. Тому англійці й американці послуговуються відмінними від європейців термінами. Автор показує весь спектр назв науки – від "релігієзнавства" до "вірології" чи "релігіології" (ст. 19-22). Цікавим для українського читача є також польське розв'язання таких проблем: відносини релігієзнавства й інших наук, що досліджують релігію (ст.22); розведення релігієзнавства із теологією та філософією релігії (ст. 22-24); методологія релігієзнавства (ст. 24-25); дисциплінарна структура релігієзнавства (тут Г.Гоффманн виділяє теорію релігії (загальне релігієзнавство), історію релігії (порівняльне релігієзнавство), а також феноменологію, психологію, соціологію, етнологію, географію релігії (ст. 25-52)).

Наступний розділ присвячений початкам польських досліджень релігії. Автор показує діяльність своєрідних предвісників польських досліджень релігії в епоху просвітництва й романтизму, їх зусилля з перекладу Біблії польською мовою. Не менш важливою є також характеристика головних польських праць в царині критики чи апології релігії, в яких містяться зародки філософського (лінгвістичного, політичного тощо) аналізу релігії чи її проявів. Саме ці праці й стали базою напрацювань піонерів польських досліджень релігії, серед яких Г.Гоффманн називає А.Махрбурга (A.Mahrburga), А.Швентоховські (A.Świętochowski) та ін. (ст. 65-86).

У другій половині XIX ст. наукові релігієзнавчі дослідження проводилися в Польщі переважно католицькими дослідниками. Тому закономірним є розділ, присвячений творчому доробку останніх. Наступ протестантських ліберальних "новинок" змусив католицьких теологів (Г.Гоффманн називає тут понад два десятки прізвищ) розробляти теоретичний захист теології, а тому активно займатися філософією релігії, біблістикою, історією Церкви (в рамках проблематики генези християнського вчення).

Незважаючи на домінування католицького населення в Польщі, активними тут були й теоретики протестантських та єврейських досліджень релігії, книгам яких присвячений розділ "Релігієзнавчі

дослідження серед релігійних меншин". Доробок протестантських теологів автор починає аналізувати ще з середини XVI ст. (із праць С. Будного), але головну увагу зосереджує на книгах католицьких кліриків (ксьондзів-професорів Леопольда Отто, Едмунта Бурше, Кароля Серіні та ін.) про протестантизм і погляди протестантських теологів. Це пов'язано в першу чергу із тим, що в XIX ст. (на відміну від XVI-XVIII століть) в Польщі було мало протестантів. Але сам протестантизм та його прояви у Європі були завжди у центрі зацікавлень польських дослідників релігії. Дещо інша ситуація із дослідниками-євреями. Наприкінці XIX – початку XX століть в Польщі було достатньо багато потужних дослідників, які сформували своєрідну іудейську релігієзнавчу школу. Серед них автор відзначає С. Пелтина (S.Peltyna) – засновника і редактора тижневика "Ізраїль", І.Цилкова (I.Cylkova), М.Шорра (M.Schorra) та ін.

На жаль, у розділі практично поза увагою Г.Гоффманна залишилося релігієзнавство православне. Згаданий у книзі доробок професора В.Біднова, митрополита Діонісія (Велединського) та С. Кіриловича є надто схематичним і відображає лише одну із течій православних досліджень. Наявність в Польщі великої кількості православних віруючих та богословів, що в кілька разів перевищувала протестантів та іудеїв разом узятих, на нашу думку, вимагає більшої уваги дослідженням православних кліриків та світських релігієзнавців, що писали на православні теми. Адже після громадянської війни до Польщі емігрувала велика кількість українців, які вже на теренах цієї країни друкували свої праці окремими книгами чи статтями у часописах (Д.Дорошенко, І.Огієнко, О.Лотоцький, В.Заїкін, С. Кисель-Киселевський та ін.). Їх внесок у розвиток українського і польського релігієзнавства очевидний, а тому потребує окремого висвітлення.

Особливої уваги, в т.ч. й українських дослідників, заслуговує п'ятий розділ монографії, в якому характеризується внесок етнографів, антропологів і соціологів у розвиток релігієзнавчих досліджень. Адже серед аналізованих праць є й доробок тих дослідників, які проживали на теренах Західної України (вчені Львівського університету) або були за походження поляки, але народилися в Україні. А тому творчу спадщину М.Віташевського, Е.Пекарські та ін. дослідників можна віднести як до польської, так й до української наукової спадщини.

Не менш цікавими та повчальними для українських релігієзнавців є три наступні розділи книги, присвячені творчому доробку поляків – фахівців із психології, орієнталістів, класичної філософії, які досліджували релігію та релігійність. У цих розділах особливо відчувається загальний настрій всієї книги: нинішній розвиток

релігієзнавчих досліджень в Польщі не може відбуватися без глибокого знання власної релігієзнавчої традиції.

У своїх висновках до книги автор зазначає, що проведене дослідження дає змогу стверджувати, що: по перше, до Другої світової війни не було істотних відставань польського релігієзнавства від західноєвропейських напрацювань й інформація про найновіші розробки практично одразу доходила до польських науковців; по-друге, більшість важливих книг із релігієзнавства практично одразу і повно перекладалися польською мовою, а ті, що не знаходили спонсора на переклад, отримували широке обговорення і професійні рецензії; по-третє, в Польщі почала формуватися власна методологічна школа наук про релігію, серед яких автор відзначає феноменологію та психологію релігії; багато розробок польських релігієзнавців знайшли відгук і схвалення у світовому релігієзнавстві як через публікації, так і завдяки виступам на міжнародних конгресах та конференціях. Проте автор не ідеалізує ситуацію і показує всю складність розвитку релігієзнавства в Польщі у зазначений час як в інституційному (відсутність спеціалізованих інституцій, кафедр, втручання політичного і релігійного чинників тощо), так і методологічному (конфлікти світоглядно-ідеологічних підходів до оцінки релігії, домінування еволюціоністичної концепції релігії, потужний вплив католицьких підходів до оцінки релігії тощо) планах.

На завершення зазначимо, що Г.Гоффманн відповів своєю книгою на два важливі питання, які нині часто можна почути від молодих науковців: Чи не є повернення до історії певної дисципліни в час бурхливого наростання інформації в світі даремною тратою часу і зусиль дослідника? Чи від поступу в таких дослідженнях залежить розвиток даної дисципліни наукової? Зокрема автор доводить, що нинішня наука має властивість "ходити по колу", особливо у гуманітарних сферах. І незнання власної традиції іноді призводить до того, що вчені "відкривають" речі вже відомі, але мало знані через обмежені накладки книг чи часописів. Детальне вивчення власної релігієзнавчої (наукової в цілому) традиції, яка, без сумніву, має в своїй основі ментальні особливості того чи іншого народу, дає сучасним дослідникам випробовану методологію підходів до вирішення тих чи інших наукових завдань, на основі яких і формуються наукові школи. А саме тому монографія Г.Гоффманна вносить вагомий вклад не лише у розвиток польського релігієзнавства, пов'язавши місцеві релігієзнавці напрацювання із західноєвропейськими, але й у розвиток історії науки в Польщі в цілому.

Відзначимо також високий поліграфічний рівень книги та наявність в книзі додатків, що покращують роботу з нею. Це, зокрема, іменний покажчик та біля трьох десятків ілюстрацій – переважно портретів польських дослідників релігії.

Вважаємо, що подібна праця на порядку дня і в українських релігієзнавців.

*Доктор філософських наук, професор,
заступник директора – керівник Відділення релігієзнавства
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України*

***А.Колодний**
Кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник ІФ НАНУ
О.Саган*